

KÉT TÖRTÉNET A TATÁRJÁRÁS IDEJÉBŐL

**IRTA
BENEDEK ELEK**

BUDAPEST.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2016
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-101-0 (online)
MEK-15028

TARTALOM

Csala vitéz

Rab Biró Gábor

Csala vitéz

I.

A Rika-erdőbe vezetem az olvasót, abba a ma már ritkás, hajdan sűrű rengeteg erdőbe, hol - a népmonda szerint - Atilla hun király oly szívesen pihent meg a nagy csaták után. Ritka egy nevezetes erdő ez a Rika. Csaknem két egyenlő részre osztja a Székelyföldet: a Rikán belől, az ország keleti határán Háromszék- és Csik vármegye, a Rikán kívül, nyugatra Udvarhely- és Maros-Tordamegye. Rikán belől és Rikán túl: így nevezik a Székelyföld e ketté szakított részét s feltűnő különbségek választják e két föld népét is, különösen nyelv dolgában. A Rikán kívül lakó székelyek szeretnek ö-vel beszélni (embör, kendör), a Rikán belőliek é-vel (embër, kendër) s míg a Rikán kívüliek azt mondják: *én is elmönyök*, a Rikán belőliek így mondják: *én is elményék*. Valóképpen az *is* és az *és* a választó vonal.

A régi világban bizony vajmi keveset érintkezett a Rika-erdő által kettéválasztott nép. A Rika lett volna a legegyszerűbb összekötő út, ám a sűrű rengetegben legfőljebb csak gyalog-ösvények voltak. S a ki neki indult ennek az erdőnek, az mielőtt útra kelt, megírta a végrendeletét. Tele volt az erdő zsványokkal. Így volt ez még a most elmúlt század első felében is, míg országútat nem vágtak az erdőn át s azt a beláthatatlan sűrű rengeteget meg nem ritkították.

Bármerre járunk a Székelyföldön, mindenfelé váromladékokba ütközik a szem. Néhol még állanak is a várfalak, egy-egy toronynak, bástyának romja messziről hirdeti, hogy hajdan a székely nép élete örökös védekezés volt mindenféle ellenség ellen. De sok várnak már a romladéka sincs meg: régi írás és szóhagyomány őrzi az emlékeket. Magában a Rika-erdőben három vár állott, mint megannyi őrszem. Nemcsak úgy találomra építették e várakat. Mind olyan hegytetőket szemeltek ki az egész Székelyföldön várak építésére, hogy egyikről a másikra hírt lehetett adni óriási tüzekkel az ellenség közeledtéről. A Rika-erdő három vára összekötötte egymással a Rikán belől és kívül emelkedő várakat s jöhetett az ellenség bármely irányból, észrevétlen nem surranhatott be az erdős, hegyes, szűk völgyes Székelyföldre: a magas hegyek tetején őrködő várakról messze földet beláthatott a szem minden messzelátó nélkül. Így állott őrt a Rika három vára: a Hagymás, a Kustály és Atilla vára s mikor nyugot felől a bányai várban fellobogott a jeladó tűz, vagy kelet felől a Tiburczvárban, a Rika környékén lakó nép tudta már, hányadán van.

Minekelőtte történetünkbe fognánk, tekintsünk körül ebben a nevezetes erdőben, melyhez regéknek, mondáknak és valóságos történeteknek nagy sokasága fűződik. A Hegyes-tetőn állott Atilla vára s a hagyomány szerint itt halt meg Atilla első felesége, Réka királynő. Itt aluszsa örök álmát, a Rika patak partján, óriási mészkő alatt, melyet Atilla a Hegyes-tetőről hengerített le a szűk völgybe, éppen a sír fölé s a rabszolgáknak, kik a királynét ide temették, meg kellett ölniök egymást, hogy soha senki ne tudja, hol fekszik a királyné az ő hármaskoporsójában. Vas volt a belső, ezüst a középső, arany a külső. S mi temérdek kincs benne! Így hitte, így beszélte a nép, de bizony a hármaskoporsónak híre-nyoma sincs.

Kustály vára még régibb volt Atilla váránál is. Ezt már nem is emberek, hanem óriások építették a háromezer lábnyi magas Lapiás nevű hegytetőre. De rég lehetett ez! Víz borította a hegyek alját, a völgyeket, ember ott nem járhatott. Az óriások is csolnakokon jártak egymáshoz. Mert Kustály várán kívül még többet építettek ők: a bányai várat, a Hagymásvárat, sőt beszélik, hogy Atilla várát is az óriások építették. Később, mikor a tenger vize útát tört magának a verestoronyi szoroson át, megmozdultak a „földi férgek” is: az emberek, s egyszerre csak azon vették magokat észre az óriások, hogy a várak környékét élesre faragott fákkal felhasogatják azok az apró teremtmények. Nem tetszett ez az óriás király leányának.

Minek hasogatják fel azokat a virágtermő völgyeket, hegyoldalokat? Fogta magát, lement a völgybe s a szántó-vető embereket fölszedte a kötényébe, de föl még az ekéiket, a lovaikat is, fel azokat a földhasogató szerszámokat is s nagy diadallal vitte föl az atyjához: Nézze, apámuram, összefogdostam ezeket a férgeket, többé nem csúfítják el az én virágos rétemet. De az öreg óriásnak több esze volt. Megdorgálta a leányát.

- Látod, látod, nem tudod, mit cselekszel. Ők is Isten teremtményei, mint mink. Nekik is élniök kell. Aztán az csak az igazi szép növény, a mi az ő munkájuk után terem. Szép is, hasznos is. Vidd vissza, leányom, a honnét elhoztad őket, hadd folytassák munkájukat.

A leány megszégyelte magát, visszavitte a szántó-vető embereket s attól kezdve nagy kedvvel szemlélte azok munkáját.

Ott a vár alatt terül el egy nagy kopár oldal. *Piritó* a neve. Mért hívják Piritónak? Azért, mert a míg az óriások a völgykatlanokból kijöttek, a meredek hegyoldalon ugyancsak kipirultak a fáradságtól. Pedig ők nagy területet léptek át egyszerre! Hát aztán az ember hogyan pirulna ki. Csak próbáljátok meg, ha valaha erre jártok s kedvet kaptok látni Kustály várának romjait.

Mindenütt emlék, régi idők emléke. Kustály várától alig kétezer lépésre van a *Kakasbarázda*, mely az óriások ösvénye volt. Ennek az ösvénynek közelében néhány száz négyszög-öl terület, hol sem fű, sem fa, sem virág nem tenyész, hol még a hó sem áll meg: az örök terméketlenség pusztája ez. Örök időkre kiperzselődött mindenféle növénynek a gyökere, mivelhogy az óriásoknak itt volt a tüzelő helye...

De mi volt ez a Kakasbarázda? Nyilván egy része annak az óriási útnak, mely egész Erdélyt átszelte s melynek vidékenként más-más neve volt. Mindenütt a várak mentén húzódott ez az út: összekötő láncz a várak között. Néhol Ördög árka, máshol Ördög útja, s több eféle neve volt ez útnak, a szerint, hogy a nép kinek tulajdonította ez útrészek építését.

A tizenhetedik században, a mely időre esik a mi történetünk, már romladék a Rika mind a három vára. Kóbor tatár csapatok húzódnak meg a sűrű rengetegben, innét csapnak ki a környező falukba s ha sikerült megrakodniok zsákmánynyal, ide húzódnak vissza: itt élhettek háborítatlanul. Később, a tizennyolcadik században s még a tizenkilencediknek is az első felében szökevény katonák s a törvény emberei elől egy s más okból bujdokolók menedéke a Rika. Ezek hűségesen követték a tatárok példáját. Ők is ki-kicsaptak a szomszédos falukra, raboltak, gyilkoltak s a kereskedő emberek, kik a Rikát el nem kerülhették, csak nagy tömegben vonulhattak át a különben is nehezen járható úton s rendszerint katonai kísérettel. Egy-egy ilyen átvonulás ritkán esett meg - háború nélkül. Mert valóságos háború folyt a vakmerő rablók és az utasok közt.

Mikor II. József császár beutazta Erdélyt, útba ejtette a hírhedt Rikát is. Természetesen, nagy kísérettel ment. Vele volt a Homoródvidéknek akkor legnevezetesebb embere, Nagy Dimén József, ki óriás volt testre, de ész dolgában sem volt törpe. Dulló volt a Nagy Dimén (így hívták akkor a szolgabíró), ő volt az egész vidék esze. A császár is nagyon megkedvelte talpraesett feleleteiért, folyton maga mellett tartotta, kérdezősködött tőle. Mikor a Rikába értek, azt kérdezte a császár:

- Sunt latrores in silvis, domine Dimén? (Vannak rablók az erdőben, Dimén uram?)

- Sunt desztul, domine rex, (van elég, felséges uram), felelt Dimén.

Az öreg nem tudván jól latinul, oláhul mondta az *eleget*.

Ezen a kétnyelvű válaszon nagyot nevetett a császár, de bezzeg nem nevetett egy másik válaszában. Mikor Balán-Bánya felé mentökben (ez már Csíkban van), *Pásztorbükke* alatt elhaladtak, azon a helyen, hol a menekülő Báthory Endre fejedelmet a székelyek megölték, Dimén figyelmeztette a császárt:

- Hic unus princeps occisus fuit! (Itt egy fejedelmet ölték meg.)

- Quare? (Miért?) - kérdezte a császár.

- Quia malus fuit, (mivel rossz volt) - felelt Dimén.

- *Háíts!* - kiáltott a császár a kocsisra rosszkedvűen.

De térjünk vissza a Rikába. Abban az időben, mikor József császár itt járt, négy oláh rabló garázdálkodott az erdőben. A Nagy Dimén, mikor a császárral szerencsésen átértek az erdőn (mert tartott attól, hogy még majd a császárral is kikezdenek), megfogadta, hogy élve vagy halva kézre keríti őket. (Hátha még egyszer erre jön a császár?) Czifra, Nuczuj, Borzos és Bokrétás: ez volt a neve a négy utonállónak, kik fényes nappal kirabolták az utazókat, s nagy vakmerőségekben bementek a falukba, ott mulattak, tivornyáztak, s a nép nem mert velük kikezdeni. Azt hitték, hogy a golyó sem fogja őket. A Nagy Dimén vállalkozott arra, hogy ártalmatlanná teszi őket. Többet észszel, mint erővel. A Nagy Dimén észszel kezdette, s csak akkor fordult rettentő nagy erejéhez, mikor erre szüksége volt. Volt az erdőben egy Lurcza nevű oláh juhász. Ennek a tanyáján gyakran megfordultak a rablók. Ezzel a Lurczával szövetkezett Dimén. Abban állapodtak meg, hogy Lurcza megkéri a rablókat: fejjék meg a juhnyáját s a míg ezzel foglalkoznak, azalatt Dimén és társai, kik addig meghúzódnak a közel sűrűségben, a tanyára mennek, a rablók fegyvereiből kiszedik a töltényeket. Úgy is történt. Mikor a rablók visszatértek, Dimén s a hozzá csatlakozott bátor legények előrohantak a sűrűségből, hová időközben visszahúzódtak volt, nehogy a juhászra gyanakodjanak a rablók. Hiszen nem is ijedtek meg ők. Hirtelen előszedték fegyvereiket, célba vették Dimént és kis csapatját, de hát a fegyverek bizony nem sülték el. Egy pillanat és a négy közül hármat lefűleltek. Egyedül az óriás erejű Czifrát nem tudták megközelíteni. Meglőhették volna, de Dimén élve akarta kézre keríteni. És most szemben állott a két óriás erejű ember: Dimén és Czifra. Dimén kezében kard, Czifráéban csákány. Igazi páros viaskodás volt ez. Össze-össze csap a kard meg a csákány, szikrákat vet a nemes acél, cseng az erdő a két fegyver csattogásától. Egyszerre csak Dimén megtántorodik: rettentő ütést kapott a fejére, de csakhamar összeszedte magát, s kardjával oly hatalmas csapást mért Czifra nyakára, hogy a rettegett rabló feje a hatalmas Dimén lábai elé gurult.

Szere-száma sincs az itt lejátszódott véres hadakozásoknak. Vér áztatta ez erdőnek minden talpalatnyi helyét. Hősök és rablók felváltva vívtak itt csatákat, mígnem lassankint fejsze alá kerültek a rengeteg erdők, a menedéket adó sűrűségek s ma már bátran mehatsz át a Rika széles országútján: jámbor utasoknál mással nem találkozol, na meg a régi idők dicsőséges és dicstelen emlékeivel.

II.

A 17-ik század vége táján ezer főnyi tatár csapat ütött tábort a Rika-erdőben. A Homoród-vidéke felől jöttek, rabolva, pusztítva, fölégetve a Homoród völgyében fekvő falukat. A homoród-vidéki nép a homoród-szentmártoni templomkastély falai mögé menekült, innét egyszer meg is kísérelték a rablósereg szétverését a férfiak Rab Biró Gábor, a leányhajú hős vezérlete alatt, de a vállalkozás balúl ütött ki: a fiatal vezér is ott lelte halálát. Sarkig erős haja a Homoród víz partján szederindába akadott s így ölték meg a tatárok a magával tehetetlen

hóst, ki addig teméntelen tatárt vágott le egymaga. Mikor már a Homoród völgyében sem rabolni, sem égetni valójuk nem volt, egyenest a Rika-erdőnek tartottak, azzal a jól kigondolt tervvel, hogy a rengeteg erdőben biztonságban lehetnek, onnét eljárhatnak portyázni az erdővel szomszédos vidékre. Akkor már a három vár romokban hevert: nem volt őrség, mely útjában feltartóztassa a rabló csapatot, melynek két vezére volt; az öreg Rapsán meg a fia. Ennek is Rapsán volt a neve.

Késő ősze járt az idő, midőn a tatár-csapat táborát üttött a Rikában. Keresztül-kasul a százados cser- és bikkfák között dúsan megrakottan hajladoztak a mogyorófák, a kipirult mogyorók már maguktól hullottak le. És átfönték az erdőt a málna- és szederindák; amazokról már rég lecsemegézték a piros málnát a - medvék, emezeken kíváncsian kékségben csüngtek a hamvas-kék szedrek. A dér már megezte az erdőt: épp most volt legízletesebb a szeder. Illatos és édes, mint a cseppentett méz. És im az erdő az ő természetadta rengeteg kincsével most rablók és vadállatok prédája: a közel falunak népe, mely máskor nagy általvető zsákokban hordta haza a mogyorót, öblös kosarakban a szedret, félve, aggódva nézett a rejtelmes Rika felé. Az égbe csapó lángok, a gomolygó füstfellegek a Rikán belől lakó székelyeknek is elvitték a tatárjárás hírét. Többet is megtudtak csakhamar: azt, hogy már a Rikában tanyáznak. De már ennek a hírét nem az égő faluk gomolygó, a Rika felett áterjengő füstje vitte meg, hanem egy vargasi vitéz: Csala Mózes, a ki ott küzdött Rab Biró Gábor oldalán, halált osztogatva súlyos kardjával, míg nem nehéz sebekből borítva hanyatlott a Homoród partját szegő füzesek sűrűjébe. Az volt a szerencséje, hogy halottnak vélték. Késő éjjel tért magához Csala Mózes s úttalan-úton, kevesek által ismert ösvényeken vánszorgott haza falujába, mely a Rika aljában fekszik: útjában ősidők óta minden ellenségnek, mely Rikán át vette útját a régi Bardocfiuszék felé A falujáért s övéiért való aggodalom megszázszorozta a fiatal vitéz erejét, s még alig pitymallott, mikor bekopogtatott a szülei ház ablakán. Ott aztán össze is esett. Az öreg Csala és felesége rémulten siettek ki s a következő pillanatban keserves jajgatás verte föl a falu hajnali csöndjét.

- Ó drága szép fiam, egyetlen gyermekem, - kesergett a szegény asszony, - ébredj, ébredj, szívemről szakadt szerelmes magzatom! Ó nézzék a haját! Vérbe csepsződött! Ó nézzék a mellét, a lábát: vérbe fagyott. Jaj, mennyit mondtam, mennyit könyörgék: ne menj el, s nem fogadád meg a szavamat!

Az apa szemét törölgette s mintha szégyellené, hogy az ő szívében is erőt vett a gyöngeség, ráfordult a kesergő asszonyra:

- Elég volt, asszony. A sírás nem segít. Vigyük be.

Gyöngéd erőszakkal vonta el az asszonyt fia testéről, melyet maga is holttemetnek vélt. Akkorra már összecsődültek a szomszédok, lassanként összeverődött a falu népe s a sebekből borított vitézt bevitték a házba, lefektették puha meleg ágyba.

És sírt, kesergett tovább a szegény anya:

- Jaj mekkora bánat szakadt a szívemre, jaj! Szólj, édes gyermekem, szólj. Nyisd fel a nevetős kék szemedet. Nyisd szóra szépen szóló ajakadat! Mondjad, hol fáj, hol csókoljam, hol?

Vigasztalták mind, asszonyok, férfiak: ne sírjon, hiszen él. Hallgassa csak a lélekzetvétélét. No, ugy-e, él? És hordtak össze mindenféle csudafüveket, a sebeket megmosták, azokkal a csudafüvekkel bekötözték.

De még mindig nem nyitotta föl a szemét Csala Mózes. Hiába költögette az édes anyja. Folyt tovább a kesergése:

- Ó drága fiam, ébredj, ébredj. Mindjárt jön a te jegybéli mátkád: tekints reá mosolygó szemeddel.

Jött is - mit mondok: jött! - szelek szárnyán röptült Máthé Anna, Csala Mózes jegybéli mátkája. Térdig érő aranyhaja kibomolva, nem lát senkit, semmit, im csak belebent az ajtón s térdre esik az ágy előtt. Egy jajszó nem röppen ki ajkán, bár a szíve majd megszakad a nagy, erős fájdalomtól. Gyöngéden megfogja jegyesének kezét, aztán megsímogatja karját, majd az arcát, fekete göndör haját, melynek sűrűje közt egy vékony sebből még mindig serkedez a vér. Ezt még az anyai szem sem vette észre. Ez volt rajta a legkisebbik seb. Akkor aztán megszólalt ő is, lassan, búgva-burukkolva, mint a galamb s költögette párját.

- Kelj fel édes mátkám, gyűrűsöm, jegyesem, nyisd fel kék szemedet, mosolyogj mátkádra. Ihol vagyok, nézz rám.

S ime csak megmozdul a legény ajaka, lassan emelkedik szemének pillája. S ime emelkedik sebtől vérző karja s a mint reáborul jegybéli mátkája, gyöngén megöleli, még meg is csókolja.

- No lássák, no lássák, - áradoz a leány boldog büszkeséggel, - láttam én halottat, de ilyet sohasem, kinek az ő karja ölelésre álljon, kinek az ő szája édes csókra nyíljon, az ő két szép szeme reám mosolyogjon, csak én megszólítsam, csak megsímogassam!

Akkor aztán szépen számba vették a sebeket. Nem sok volt rajta: mindössze hat seb, kisebb, nagyobb. Mi az Csala Mózesnek, ki maga volt az erő, az egészség s piros vérét nem rontotta meg tunya, mértéktelen élet? Az alig husz éves fiú hatalmasan megtermett alak volt, öles természetű, széles mellű, karja erős, mint az aczél. Arczban is feltűnő szép. Hosszú, göndör fekete haj verte a vállát s erős, férfias arcát kedvesen, bizalomra keltően szelidítette szelid kék szeme. Ő és Máthé Anna már gyermekkorukban el voltak jegyezve egymásnak. A porban játszadoxva támadt szívekben a tiszta szerelem s a ki látta együtt e két szép gyermeket, önkéntelen mondta: az Isten is egymásnak teremtette e két gyermeket. A szülék is jó szemmel nézték a gyermekek barátkozását. Csala Balázs s Máthé János, mindakettő régi székely huszárcsalád sarjai, örültek, hogy a gyermekek egymásra találtak: egyetlen fiú, egyetlen leány, a két szép birtok egy kézre kerül, élhetnek gond nélkül, csak békesség legyen. Már t. i. az országban. A házi békességre akkor nem is igen gondoltak az emberek. A régi jó világban az öregek iránt való nagy tiszteletben nőttek fel a gyermekek s mert ennek fejében a szeretet melege áradt a szülők szívéből a gyermekekre, ők is szeretetet árasztottak mindazokra, kiket a sors velök összehozott. Az ősök egyszerű erkölcsét gondosan őrizték, szeretettel ápolták az ivadékok s megbélyegezték az olyan embert, kinek zajos volt a háza tája, a kinek házából kihallatszott az utczára a veszekedés, villongás.

Csala Mózes lelke különösen szelid lélek volt, szinte leányosan gyöngéd. A mily vakmerő, bátor szívű volt a csatában, irgalmat nem ismerő a haza földjét pusztító ellenség iránt, épp oly szelid, nyájas máskülönben. Csodálták is a falubeliek, hogy önként hagyja el faluját, szüleit, mátkáját s megy át a szomszéd Homoród vidékére, a mint híret vette, hogy arra jár a tatár. Mondta is az apja: Minek még, fiam? Maradj itthon. Mért keresed az ellenséget? Majd megkeres az téged. Majd eljönnek ide is. Én már sokat láttam, sokat tapasztaltam, tudom.

De a harci vágytól égő ifjút nem lehetett visszatartani. Az anyja könye sem tartotta vissza. A mátkája könyezett, mikor búcsúzni ment hozzá, de egy szóval sem marasztotta. Sőt inkább azt mondta: Eredj, Isten legyen veled. Én várok reád halálomig.

Isten megőrizte Csala Mózes életét. Erre az életre pedig szüksége volt nemcsak a falunak, de a vidéknek is. Mert azzal már tisztában volt a Rikán belől lakó székelység, hogy a tatárok ide is ellátogatnak. Talán sokkal hamarabb, mint gondolhatták.

- Maholnap itt lesznek, mondotta Csala Mózes, mikor annyira magához tért, hogy beszélhetett. A Homoród vidékét felégették. Ott kő kövön nem maradt. Bizonyosan erre jönnek a Rikán át.

Nyugtalanul hánykolódott ágyában.

- Istenem, Istenem, bárcsak addig ne jönnének, míg talpra állhatok. Megemészt a bánat, ha feküdnöm kell, míg az én véreim a tatárral hadakoznak.

Csendesítette, vigasztalta anyja, mátkája.

- Lassan forradnak a sebek, békétlenkedett az ifjú.

- Légy türelmes, édes fiam. A seb hamar jó, későn gyógyul, de majd megsegít a jó Isten.

- Melletted leszek éjjel-nappal, - mondta Anna, - szememet addig le nem húnyom, míg meg nem gyógyul minden sebed.

És csakugyan ott ült mellette Anna, hiába erőltette Csaláné, éjjel sem pihent le, ápolta mátkáját aggódó szeretettel.

- Még csak egy seb beforratlan! - örvendezett a leány egy hét múlva. Látod, látod, velünk az Isten!

A legény hálásan mosolygott.

- Áldjon meg az Isten, te jótét lélek, te! Hanem - s itt elszomorodott - az az egy seb nehezen is gyógyul be. Szúrás ejtette, nem vágás. Érzem a nyilallásáról. Emlékszem is rá, mikor megdöftek. A vezér fia volt, a ki megdöfött. Rapsánnak hívják azt is, mint az apját. No, nem nagy dicsőség. Harmadmagával esett nekem, úgy döfte oldalamba a lándzsáját. Hanem ha Isten éltet, lesz még vele találkozásom!

- Ó bárcsak ne lenne! sóhajtott az anyja.

- Ne, ne! Elég volt már! sóhajtott Anna is.

Hát az a seb csakugyan makacs egy seb volt. Be-be forradt, meg újra kifakadt.

Próbálták mindenféle gyógyító-füvel, csuda-írral, de csak újra meg újra kifakadt a seb. De a legnehezebb órákban jön a segítség: jött itt is egy vén asszony képében. Bajna Tamásné, az egész vidéken híres javasasszony volt ez. Az ő kicsi háza valóságos patika volt. Egyszer aztán beállított az öreg asszony, megvizsgálta a sebet.

- Jaj lelkeim, mondotta Bajnáné, *dobrika-lapi* kell erre a sebre s két nap alatt úgy beforrad, hogy többet ki sem bomlik. Csak az a baj, hogy nálam is van mindenféle csudafű, csupán *dobrika-lapi* nincs. Tavaly még volt, de ebben az esztendőben nem tudtam hozni, öreg vagyok, meggyengültek a lábaim, különben hoztam volna ezen a nyáron is. Ha volna valaki, a ki elmenne a Hegyestetőre: ott van elég.

- A Hegyestetőn! sóhajtott Csala Mózes. Ott eddig tatárok tanyáznak. Ki mer oda menni?

Mélységes hallgatás volt a felelet. De ha valaki figyelmesen megnézte volna ebben a pillanatban Máthé Annát, leolvashatta volna arczáról a feleletet: elmegyek én a halálba is, csak meggyógyítsam az én mátkámat.

De senki sem vizsgálta a leány arczát, ő pedig nem szólt. Jól tudta, hogy, ha szól, nem eresztik a bizonyosnak tetsző halálba. Hallgatott. Ám a tervével már kész volt. Csak azt várja meg, míg a ház népe elalszik s menten kilopózdik a házból. Piros hajnalra már vissza is jön a csudanövénynyel.

Az öreg Csaláné kesergett:

- Istenem, Istenem, ha valahol a szomszéd faluban lehetne találni.

- Megpróbálom, mondotta az öreg Csala.

- Hej, dicsekedett Bajnáné, próbálhatja Csala uram, nem talál. Rajtam kívül egész Erdővidék tartományában nincsen lélek, a ki esmérje ennek a növénynek a csuda-erejét.

- Hát akkor, - szólalt meg Máthé Anna - - szinte elszólta magát.

- Nos, akkor? kérdezték mind.

- Hát akkor, felelt a leány zavarodottan, próbáljuk azzal, a mi van. Ha később is, de majd csak meggyógyul.

- S ha nem gyógyul, tört ki az ifjú, egy seb nem a világ. Fekszem, a míg fekszem, de, ha jó a tatár, félholtan is felkelek. Rapsánnak visszaadom azt a döfést! Vissza, vissza!

- Csendesülj, édes fiam. Még lassabban gyógyulsz, ha háborogsz.

Az ifjú nagyot sóhajtott, aztán a falnak fordult. Alig pár perc múlva elszenderült. A nap már lement, a Bikás mögül vérvörös fény vetődött az égre. Kelet felől feltűnt a holdnak is vékony karikája. Aztán felragyogott az esthajnali csillag is. A leány nyugtalantúl tekintgetett ki az ablakon. Szeretett volna mielőbb indulni. Ki tudja, mily későn alszanak el az öregek s akkor majd nem hajthatja végre a tervét. Cselhez folyamodott. Azt mondta az öregeknek, hogy egy pillanatra haza szalad a szüleihez, mindjárt visszajő.

- Eredj, fiam, eredj, biztatta az öreg asszony. Otthon is maradhatnál az éjszakára. Egy hete már, hogy nem aludtál.

Mondta a leány:

- Hát bizony meglehet, hogy ma éjszakára otthon maradok, kedves nénémasszony.

Még egyszer mátkája fölé hajolt, hadd lássa, hogy valójában alszik-e. Az ifjú mélyen s nyugodtan aludott. Édes álma lehetett, mert a mint Anna nézte, el is mosolyodott.

- Rólad álmodik, mondotta az öreg asszony, bizonyosan rólad.

- Lehet, mosolygott a leány s aztán csendes jó éjszakát kívánva, sietve távozott el.

III.

Valóban haza felé indult, de mihelyt annyira távolodott, hogy az öregek nem láthatták, egy mellékutczába tért, melyben csak néhány ház volt s azon túl kezdődött a falu határa. Nem állott a kapuban senki, észrevétlenül haladt el a házak előtt. Aztán nekivágott a falu fölött emelkedő hegyoldalnak s úgy került vissza felé, a Rika-erdő irányába. A faluból kihallatszott egy-egy hang. Oly jól esett hallani e hangokat s szíve elszorult a gondolatra, hogy nemsokára nem hall semmiféle emberi hangot, csak az őszi szél szomorú zúgását. S a mint távolodott a falutól, az emberi hangokat elnyelte a messzeség, csak egy-két kutyavonítás verődött ki a hegyoldalába. Aztán azt is elnyelte a messzeség s elnyelte őt is a sűrű rengeteg. Szíve hangosan dobogott, meg-megrezzent, a mint a sárguló fákról levél hullott elébe, de mátkájára gondolt s bátran haladott előre a szűk gyalogösvényen. A telt képű hold nyájasan világított be a bokrok közé s szelíd fénye hűségesen mutatta az utat a leánynak. Végtelen nagy csöndesség borult az erdőre, a legkisebb nesz is megütötte fülét. A Rika völgyéből lágyan verődött fel a patak csobogása s hallotta, a mint itt is, ott is a bokrok sűrűjében áttörtet valami vadállat vagy ember talán. Ki tudná? Néhol ritkásabbra váltak az ösvényt szegélyező bokrok s megállott az ilyen helyeken, körülnézett. És föltekintett az égre, szívéből csendes fohász szállott az égbe: Uram, segélj! A hold fénye mintha biztatta volna: Eredj, eredj, veled az Úr!

Éjféltre járhatott az idő, mikor kiért a Hegyestetőre. Ott feketéllett Atila várának romladéka. Néhány öl magas s egy ölnyi széles fal még daczolt az idők viharával: komoran emelkedett az égnek, még a hold fénye sem vidította fel komorságát. Köröskörül kisebb-nagyobb halmokban heverték a bemohosult kövek, melyeket málna- és szederinda borított s köztük mindenféle vad növények sárguló levele gyászolta a nyarat.

Izgatottan sietett a romok közé: itt vélte megtalálni azt a csuda növényt. Eszébe sem jutott, hogy körülnézzon, pedig innét a hold világa mellett át lehetett tekinteni az egész erdőt. Látszott ide Kustály várának omladéka. Az ő szeme a *dobrika-lapít* kereste. Kezét-lábát véresre karmolták a beléje akaszkodó szederindák, de ő nem érzett fájdalmat, nem látta piros vére hullását: mohón szedte a csudanövényt, melynek szívalaku a levele, halovány-sárgás a virága. Buján tenyészett itt e növény. S most, késő ősszel is még nem hullatta el mind a virágát. Fölkagatta kötényét s egy pillanat multán tele volt az dobrika-lapival. Hallotta a szíve dobogását: a szertelen nagy örömtől dobogott. Isten megsegélte! Meg, meg! Kezét összekulcsolva tekintett az égre, hogy hálát adjon a jó Istennek. Annak a jó Istennek, ki teremtette a földet, a napot, a holdat. Áldotta a holdat, mely hűségesen megvilágította az ő útját.

De im egyszerre torkán akadt a hálálkodás szava. Tekintete áttévedt Kustály várára s rémülében felsikoltott. Óriási máglyatűz égett a Kustály várának romladékai fölött, a hatalmas lángnyelvek rémesen világították be a rengeteget. És a hegy oldalában s lent a völgymélyedésekben mindenütt apróbb tüzek fénye világolt. Most, hogy észrevette a szörnyű világlítást, úgy tetszett neki, hogy hangokat is hall. Zúrzavaros hangokat, melyekből feléje roppen egy-egy értelmetlen szó. Idegen, általa soha nem hallott szavak.

- A tatárok! jajdúlt föl Anna.

Aztán átzúgott az erdőn egy szó, melyet hallott már: Rapsán! Többször ismétlődött ez a félelmetes név. Valaki egyik hegy tetejéről kiabált át a másik hegy tetejére: Rapsán! Rapsán! Rapsán! Hosszan elnyújtva kiabálták e nevet, s csak mikor elnémult a nyomában verődött visszhang, akkor kiáltották újra meg újra a nevet. S abból az irányból, a mely felé e nevet kiabálták, csakhamar visszakiáltott valaki: U-hu! U-hu! Ez Rapsán volt, bizonyára ő.

A hideg verejték kivert a szegény leányon. A borzalmas, bagoly huhogásához hasonlatos U-hu kiáltás a Hegyestetőhöz nagyon közel esett.

Sokkal közelebb, mint a hogy képzelte. A Hegyestetőnek a Kustály várával szemközt eső oldalán, fáklyák világa mellett törtetett fölfelé egy husz főnyi tatár csapat, élükön a fiatal Rapsán, nyilván azzal a szándékkal, hogy Atila várának helyén is őrtűzet gyujtsanak. Már érezte is a leány a közeledő fáklyák nehéz szurok-illatát. Látta, a mint meg-megvillan a sűrűség nyílásai közül a fáklyák világa. Rettentő rémület fogta el. Hanyathomlok rohant le a sziklás hegyoldalon. S az a fáklyás csapat, nyilván irányt veszítve, a helyett hogy egyenest haladott volna a váromladék felé, mintha éppen elejébe kanyarodott volna. Valóban ott törtettek az ösvény alatt, alig ötven lépésre. Minden pillanatban eléje toppanhatnak s akkor vége, mindennek vége. Szörnyű lesz az ő sorsa, ha a tatárok kezébe kerül. Hanyathomlok rohantában mindegyre fölbukott. Kő, ág, falevél: mind mintha ellenségeivé vált volna egyszerre. Kőbe megbotlott, ág megakasztotta, falevelek zörgése elárulta, hogy itt jár valaki. Már közvetlen közelből hallotta a rémesen hangzó U-hu kiáltást s a következő pillanatban, vagy tíz lépéssel fölebb bukkantak ki az ösvényre a fáklyát vivő szurtos, kormos képű emberek. Már észre is vették.

- Ha-ó! ordítottak a tatárok s mind, a hányán voltak, a leány után eredtek.

Anna esze nélkül rohant le az ösvényen, a tatárok utána. Meg-megbotlottak egymásban, el-elterültek, egymáson bukfenczezték át, de újra talpra ugrottak s szaladtak a leány után. Rapsán járt elől, ő már a holdnak áruló világa mellett egy pillanatra szemügyre vette a menekülőt, látta, hogy nő az és nem férfi.

- Állj meg! kiáltott utána. Nem bántunk, állj meg.

A szegény leány érezte, hogy mindjárt beérik, ha az ösvényen szalad tovább. Hirtelen bevetette magát a sűrűségbe s összelapulva kúszott a bokrok közt le a hegy oldalán, a Rika patak irányába. Ez volt a szerencséje. A tatárok nem látták, hogy hol lépett félre az ösvényből s hosszú ideig tanácstalanul állottak egy helyben, szótlánul fülelve, ha valami neszt hallának. Végre is megunták a hiábavaló hallgatódzást s boszusan fordultak vissza, föl egyenest a Hegyestetőre.

Hát mégis csak végrehajtotta a hőslélekű leány, a mire titokban vállalkozott. Hajnalpirkadásra ott támolygott a falu határán. Támolygó járás volt biz' az, alig-alig lépett néhányat, le kellett ülnie. Ruhája foszlányokban lógott le róla. Egész teste össze-vissza karmolva, sebezve. De abból a csudanövényből egy levél sem hiányzott. Egész úton, a halálos veszedelemben is ezt szorongatta, vigyázta. Most már csak arra gondolt, hogy néhány pillanat múlva ott lesz ismét mátkája mellett, bekötözheti a hatodik sebet s egy-két nap múltán ismét talpra áll az ő hős mátkája. Ez az édes gondolat foglalkoztatta elméjét, nem is sejtve, hogy mi vár reá. A falu kapujától vagy ötszáz lépésnyire volt már, mikor különös zugás állította meg utjában. Megrettenve állott meg s hallgatózott a hajnali pirkadás félhomályában. Aztán mind közelebb-közelebb hömpölygött a zugás, morajlás. Hallotta az asszonynépek jajveszéklését, a férfiak össze-vissza kiabálását. És kisírt a nagy hangzavarból egy szívet tépő jajgatás: Óh leányom, édes leányom!

Az édesanyja hangja!

S mint távoli égzengés, úgy zendült feléje: Egy életem, egy halálom, megyek, a míg megtalálom!

Mátkájának hangja ez!

- Ó édes Jézusom, sikoltott a leány, észrevették eltűnésemet.

Összeszedte minden erejét, futva-futott, kiabálva:

- Megyek, megyek, itt vagyok!

Hangja elveszett a nagy lármában s a derengő homályban nem is látta senki őt, míg a falu kapujához nem ért. Ott alétan esett össze. De a két keze most is ott volt a kötényen, eszméletlen állapotban is drága kincsét szorongatta.

- Anna! Leányom! Édes virágszálam! Ó szegény! Vajjon hol járhatott?

Össze-vissza kavarodtak a különféle felkiáltások, míg Anna eszméletlenül feküdt mátkája karjai közt. Az ifjú feledte testi fájdalmát, nem érezte a seb nyilallását, a kétségbeesés visszaadta elgyengült karjainak erejét, fölemelte a leányt s alig tudták elvenni tőle.

- Engedd ide, hadd vigyük mi! s két ifjú a karjára fektetve vitte Annát, ki értelmetlenül suttogott valamit, miközben keze görcsösen fogta a csudanövénynyel teleszedett kötényt.

- Ide, ide, a mi házukba, javalta Csaláné asszony. Ne vigyétek haza.

Ebbe a szülei is beleegyeztek, mivelhogy a házak messze volt, a falu felső végén.

- Fektessék az én ágyamba, mondta megindultan Csala Mózes, ő vetette puhára. Nekem már nem kell ágy. Megjött az erőm.

Alig fektették le Annát, csakhamar magához tért. A kis szobában szorongott a becsődült nép. Tele volt az udvar, az utca. Mind tudni akarták, hogy mi történt Annával, hol, merre járt. Csakugyan a Hegyestetőn-e, a mint azt Csala Mózes sejtette. Mert éjfél tájban, a mikor az ifjú felébredt s azt mondták neki, hogy Anna hazament, mindjárt érezte, hogy más valami történt.

- Nem hiszem, hogy otthon volna, erősködött az ifjú, s addig nem hagyott békét az öregeknek, míg apja el nem ment Annáék házához.

Nagy volt a riadalom, mikor kitűnt, hogy Anna haza indult és nem ment haza. Nem tudták elgondolni, mi történhetett vele.

Csala Mózes már fel is öltözött, mire az apja visszatért a szomorú hírral: Anna nincs otthon, nem is ment haza.

- Úgy-e mondtam? Anna a Hegyestetőre ment. Azért a csudanövevényért ment. Ó Istenem, kiáltott az ifjú s csaknem sírva fakadt. Éppen most, mikor jól tudom, hogy a Rikát ellepték a tatárok! Utána! Utána!

Hiába sírt, hiába könyörgött anyja, atyja, nem lehetett visszatartani. Kardját, karabélyát le-
akasztotta a szegről s félre hárítva útjából az öregeket, kirohant az ajtón. A ki látta ezt, gondolta volna-e, hogy ez az ifjú nemrég nehéz sebekben szenvedett s egy seb még most is rettentő nagy fájdalmakat okoz?

Akkorra már fellármázták az egész falut. Férfiak, asszonyok mind felfegyverkezve indultak: kasza, kapa, vasvilla, csákány, kard, lándzsa, puska, kinek a mi keze ügyébe akadt, így indult a falu népe a Rikának, a szép Máthé Anna keresésére.

Hát nem kellett a Rikába menniök, nem kellett a hirtelen összeszedett fegyvereket a tatárokéval összemérniök, de Annától megtudták, hogy nemsokára lesz erre alkalom, ha nem is mennek a Rikába. Majd eljönnek a tatárok. Kustály várának környékén égnek a tüzek, s még ma éjjel bevilágít a faluba az a tűz, mit Atilla várának helyén gyujtanak. Vigye, rejtse, a kinek féltetni valója van, míg van rá idő.

IV.

A vargyasi nép, ha török, ha tatár pusztított e vidéken, egyenest az almási barlangba menekült. Ide hordották minden féltős portékájokat, ide a mi gabonájok, szalonnájok s mindenféle élelmiszerök volt: ebben a barlangban, melynek tizenkét terme van, köztük egy oly nagy és magas, mint egy tágas templom, nemcsak a vargyasi, de a vidékbeli nép is jól elfért. Abban az időben, mikor mindenféle ellenség járta, pusztította ezt az országot, nem egyszer egy fél-esztendőt is tanyázott itt a vidék népe, megvárva, míg az ellenség más vidékre vonúl.

Most is, a hogy hallotta a nép a tatárok közeledését, az egész falu népe sebbel-lobbal látott a menekülésnek, összeszedve mindent, a mi a házban és ház körül értékes holmi volt. Az istállók is üresen maradtak: felhajtották mind a lábasjószágokat, s kinek, mi szénája volt, vitte azt is: állat és takarmány mind jól elfért a barlang üregeiben. Az asszonyokat, a gyermekeket, az élelmi szereket két nap alatt mind felköltöztették a férfiak a barlangba, csak egy fehér személyt nem volt az a hatalom, mely a falu elhagyására bírja: Máthé Anna volt ez. Azt mondta: nekem itt a helyem a mátkám mellett. Pedig már a második napon a hatodik seb is beforradott, azt sem mondhatta, hogy a miatt marad.

- Én is elbirok egy lándzsát, mondotta Anna.

Máskor a férfiak is mind mentek az asszonyokkal, a gyermekekkel, most is mentek volna, ha rájuk nem pirít Csala Mózes.

- Miféle férfiak vagyunk mi, szólott az ifjú az egybegyűlt férfiakhöz. Folyton csak fussunk, fussunk asszonyok módjára? Álljunk szembe a tatárral. Nem kell megijedni tőlök: azoknak is csak két kezük van, mint nekünk. Ha mi is elfutunk, házainkat, csüreinkeket felgyújtják, mint ennek előtte húsz esztendővel. Örökösen nem építhetünk. Védjük meg a falunkat, atyafiak, s ha visszavertük bár egyszer a czudarokat, hátha elmegy a kedvök s többet nem jönnek erre felé?

- Helyes, helyes! zúgtak a férfiak.

- Magam is helyeslem Csala öcsém szavait, mondá az öreg tiszteletes, Györgybiró Dániel. Lám, ez az ifjú elment Homoród vidékére s ott hadakozott a kutyafejű tatárral. Szégyen volna, ha mi itthon meg nem állanók a helyünket. Maradjunk, atyafiak. Egy életünk, egy halálunk! - kiáltott Györgybiró tiszteletes s reszkető kezével megforgatta nehéz görbe kardját.

Szokatlan lelkesedés tüze lobogott az arczokon. Öregek, ifjak, még a tizenkét éves fiuk is mind otthon maradtak, hiába sírtak-ríttak az anyák.

Már három nap múlt el Anna hazajövele után, de még a Hegyestetőn nem gyúlt ki a tűz, a mint azt Anna jövendölte.

- Talán vissza is húzódtak, valamerre más vidékre vonultak el, tanakodtak az emberek.

- Ne higgyünk a kutyafejűnek, mondotta az öreg tiszteletes. Addig nem gyújt tüzet a Hegyestetőn, míg itt nincs a falu közelében. Azzal jelenti a Kustályvárbán örködőknek, hogy elindult felénk. Csak legyen talpon minden ember éjjel-nappal.

- Bárcsak egy hetet késnének még! imádkozott Máthé Anna.

Mert a seb begyógyult ugyan, de még aggódott s nem ok nélkül, hogy a hadakozásban kibomlik az alig gyógyult seb. Mindegyre kérdezte Mózes: Fáj? Érzesz-e még nyilallást?

- Nem, nem, - volt az ifjú válasza mindig. Pedig nem mondott igazat. Minden mozdulatra heves nyilallást érzett az ifjú s maga is aggódva gondolt a tatárok beütésére. Nem a haláltól félt, hanem az bántotta, hogy majd nem állhatja meg a helyét úgy, a mint maga szeretné s a mint azt tőle a falubeliek is megkívánják. Őt vallották vezérökül s valóképpen az ő lelkes szavaira maradtak itthon a férfiak. Nemcsak a vargyasiak, de a szomszéd falusiak is. Olasztelek, Száldobos, Bardocz, Füle népe, a vészír hallatára, szintén az almási barlangba meg a vele szemközt eső Lócsúr nevű barlangba menekült, de e falvaknak is a férfi népe, mikor megtudták, hogy a vargyasi férfiak otthon maradtak, a barlangban hagyták övéiket s maguk önként csatlakoztak a vargyasi elszánt csapathoz. Hiszen ha Vargyast elpusztítja a tatár, ezt a sorsot a többi falu sem kerüli el. Hátha egyesült erővel megvédhetik az egész vidéket?

Teljes egy hét múlt el Anna hazajövele óta s Isten meghallgatta szüntelen való imádságát: ez idő alatt nem gyúlt ki a tűz a Hegyestetőn. S ez a hét éppen elég volt arra, hogy Csala Mózes teljesen meggyógyuljon. Éppen vasárnapra virradtak, mikor Mózes boldogan mondta Annának:

- Készüljünk a templomba, Anna. Adjunk hálát a jó Istennek: most már megszűnt a fájdalom. Erősnek érzem magamat, mint éppen a sebesülés előtt.

- Tudtam jól, hogy eddig nem mondottál igazat, mosolygott Anna s arcán, szemén kigyúlt a végtelen boldogság tüze. Most már én is boldog vagyok, a szívem nem nyugtalankodik. Érzem, hogy a való igazságot mondtad. Látom az arczodon. Hát készüljünk a templomba.

Az októberi nap bágyadt verőfénye szeliden mosolygott a falura: felséges szép vasárnap volt ez. Lehetetlen volt meg indulás nélkül nézni a természet csöndes haldoklását. Mosolygó

arczczal készült a halálra, mint az olyan öreg ember, ki hisz a feltámadásban. Mily szomorú is volna a természet haldoklása, ha nem volnánk bizonyosak abban, hogy halála csak rövid álom, melyet követ az ébredés! Mikor a sárga levelek hullanak a fáról, helyükön már bizsereg a rügyben az életadó nedv: a feltámadás édes reménysége.

Mikor a harang templomba hívó szava megkondult, Mózes és Anna már kint voltak az utcán, ünneplő ruhájokban. Hófehér abaposztó nadrág, rövid szárú sarú, ezüst pitykés mellény az ifjún, kék zsinórral sujtásozott pruszlik a leányon, aranyszőke haja egy fonatban leeresztve: a mint ebben az egyszerű, de csinos, izléses öltözetben végighaladtak az utcán, kézt-kézbe téve, a templomba menő férfiak gyönyörűséggel szemlélték az egymáshoz illő párt.

Ma senki sem maradt otthon, mind a templomba siettek. De mily különös képe volt ma a templom belsejének! Csupa férfiak ültek a székekben, az asszonyok, leányok széke üresen állott, egyes-egyedül Máthé Anna aranyszőke haja csillogott a nap beszűrődő sugaraiban. A földre szállott angyal képe mása volt ő e pillanatban s szép feje fölé még koszorút is fontak a napsugarak. Fejét lehajtotta, alázatossággal s buzgón imádkozott. Minden szem reá tapadt s egy szem sem maradt könny nélkül. Habár nem hallották, mit suttog ajka, tudták mind, hogy hálaimát rebeg az Úrnak, ki őt a nehéz órákban el nem hagyta, s megsegélte abban, hogy mátkáját visszaadja az életnek s az ő szűk hazájának. Hálaimát rebegett a vett jóért, s könyörgött újabb segedelemért. Az öreg tiszteletes is ezért könyörgött. S a szent beszéd is ama nehéz gondokkal foglalkozott, mik mindnyájok szívét nyomják e pillanatban.

- Határunkon az ellenség, mondá a tiszteletes, de ne csüggedjünk. Nehezebb időkben is volt része a mi őseinknek s ha ők gyáva csüggetésséggel lemondanak életöknek, vagyonuknak védelméről, ma ezen a földön, ki tudja, mely nép lakoznék? Védjük meg az édes anyaföldet, melyet őseinknek vére annyiszor áztatott, s melyre annyiszor hullatok mi is véres verejtékeinket. Ez a föld a mi édes anyánk, az ő kebelén nőttünk fel, az ő kebele táplál minket: ennél drágább kincsünk nincs; ha ezt elvették, hazátlan bujdosókká leszünk. Ne féljete, Isten nem hagyja el azokat, kiknek szívök hű szeretettel ragaszkodik a haza földjéhez. Kemény próbákra teszi hűségünket, s le is sújt néha, de újra fölemel az ő megmérhetetlen kegyelme.

Mély hatást tettek e szavak a férfiakra. A templomból kijövet körülfogták a tiszteletest s áldották a szép szózatért. Az öregek fiatalabbnak érezték magukat, a gyengék megerősödtek, a csüggedő lelkűek megbátorodtak: nem féltek a közeledő veszedelemtől.

Hát csak hadd jöjjön a kutyafejű!

Most már szinte türelmetlenkedtek. Mit akarnak? Jöjjenek már, hadd végezzenek velök.

Hiszen ha türelmetlenkedtek, ha várták a tatárokat, ezek nem is várakoztattak magukra sokáig. Alighogy leszállott az este, Vargyas fölött az eget rettentő vörös fény világította be.

A Hegyestetőn kigyúlt a máglya-tűz! A csendes estén behallatszott a faluba az égő hasábok pattogása, ropogása. Sűrű füstfellegek borították el az eget a Hegyestető felett s sűrű rajokban kavargtak a szikrák. Rettenetes, félelmetes egy tűzijáték volt ez. És megkondultak a vészharangok Vargyason s a közeli falukban mind. Seregestül tódultak át az emberek Vargyasra. Csala Mózes hol itt, hol ott tűnt fel a csapatok közt. Négy csapatot állított fel a falu négy szögén, egyet, a legnagyobbat a falu közepén, a Vargyas patak mellett, a híd körül. Ennek a csapatnak állott az élére. Válogatott csapat volt ez: csupa hadviselt férfiak, 20-40 év között, mind lóháton. És ott állott mellette Máthé Anna. Lóháton ő is. Úgy megülte a lovat, akár a férfiak. Nem fogott rajta az ifjú vezér sok szép szava, könyörgése: férfinak öltözött, lándzsát ragadott s így állott a mátkája mellett halálra szántan.

- Együtt élünk, együtt halunk, mondotta a leány. Ha te meghalsz, minek éljek én?

- S ha te halsz meg előbb? kérdezte az ifju.

- Neked akkor is élned kell. Ki vezérli a népeket?

Már éjfélre járt, s még semmi neszt nem hallottak a Rika felől.

- Csak nem akarnak jönni, békétlenkedett egy legény, ki közvetlen a vezér mögött állott.

Alig mondta ezt, lövés dördült el a falu alsó végén. A lövésre iszonyu ordítás, aztán sűrű fegyverropogtatás következett s hallani lehetett a nyílveesszők surrogását is a csöndes éjszakában.

- Lőjjed, vágjad! ordítottak a falu alsó két szögén felállított csapatok, miközben a tatár csapat, mely nem számított e fogadtatásra, mert nyilván arra számított, hogy álmában lepi meg a falu népét, veszett vágatással rohant be a faluba, egyenest a hídnak. Hiszen csak erre várt Csala Mózes is. A tatárok most két tűz közé kerültek. A falu alsó szögén felállított csapatok hátba fogták az előre száguldó tatárokat, kik csak közvetlen a híd előtt vették észre, hogy valósággal kelepczébe kerültek. Mire oda értek, Csala Mózes már két fiút elfuttatott a falu felső szögén felállított csapatokhoz, hogy a falu két oldalán kerüljenek be s így minden oldalról fogják közre a kutyafejűeket. Egy pillanat múltán már szemben állottak: tatárok és székelyek. Amazok meghökkenve állottak meg egy pillanatra, de aztán vad haraggal vágtak neki a hídon és a híd körül álló csapatnak.

- Előre! kiáltott Csala Mózes, utánam, legények!

Szörnyű viadal volt ez. Egy-egy székelynek három tatár is jutott: Csala Mózesnek a legtöbb, mert őt csakhamar kiszemelte magának a fiatal Rapsán. Hiszen az ő szeme is Rapsánt kereste. Szilaj haraggal rohant Csala Mózes Rapsánnak. Szíve égett a boszuvágytól: megtorolni a leányhajú Rab Biró Gábor halálát. De a bosszu vágya nem foglalta el annyira a lelkét, hogy ne gondoljon mátkájára. Az ő titkos parancsára négy nagy erejű legény vette közre Máthé Annát, elhárítva felőle minden csapást. Annának sejtelve sem volt arról, hogy őt szándékosan fogják közre s nyugtalanul kísérte mátkájának minden mozdulatát. Meg-megpróbálta, hogy melléje furakodjék, de megakadályozták mindannyiszor, a nélkül hogy szóltak volna. Ugy tettek, mintha számba sem vennék a leányt s mérték a csapást jobbra-balra.

- Ide Rapsán, ide! ordított Csala Mózes s abban a pillanatban suhant is hatalmas kardja. Összeecsaptak vadul, hogy egy pillanatra mindakettő megtántorodott a nyergében. Akkor Csala Mózes hirtelen félre rántotta lovát s ügyes mozdulattal úgy irányította, hogy Rapsán lova önkéntelen az utcza szélének hátrált, mely alatt meglehetősen mély árok húzódott el.

- Haj, Rapsán, haj! ordított Csala Mózes s a következő pillanatban Rapsán lovastól együtt lezuhant az árokba. Lovastól, de *fej nélkül*. A feje külön repült le: oly rettentő csapást mért a nyakára Csala Mózes.

Vad riadalom támadt a tatárok seregében. Az öreg Rapsán örült ordítással vágatott előre, egyenest Csala Mózesnek. Mind, a kik az öreg vezér körül harcoltak, Csala Mózeset vették célba: meg kellett boszúlni a fiatal vezér halálát. Ám Csala Mózesnek is megvolt már ekkor a maga védő csapatja. Közre fogták, nem engedték, hogy belekeverjék a tatárseregbe. Elég volt a fiatal vezér feje egy hadakozásra, a Csala vezér fejére pedig szükség lesz ezután is. És akkor már ott volt mellette Máthé Anna is. A szörnyű kavardásban módját ejtette, hogy mátkája mellé furakodjék. Érezte talán, hogy ő fogja megmenteni Csala Mózes életét?

Érezte, érezte. Im már folyik is a piros vére. Hófehér karját dárda hegye döfte át s ez a döfés Csala Mózesnek volt szánva. Anna kezéből kihullott a fegyver. A súlyos ütéstől megtántorodva, lebukik a lováról, ha hirtelen fel nem fogják.

- Anna sebet kapott! kiáltott egy legény. Haza! Haza! Vigyük haza!

De ekkor már a tatárok eszeveszetten rebbentek szét, hanyathomlok rohantak, ki a merre utat talált. Minden oldalról körül voltak fogva s az éj homályában fogalmuk sem volt arról, hogy mekkora sereggel állanak szembe. Hallották az öreg Rapsán szörnyű átkozódását, kit erőszakkal vittek magukkal testőrei, vissza a Rikába.

- Győztünk, győztünk! ujjongott Máthé Anna, mitsem törődve sebével. Nem látta piros vére hullását, ő csak most mátkáját nézte, ki szép gyöngén átemelte magához, ölbe ültette s úgy vitte haza.

- Ó édes szívem, fáj úgy-e, nagyon fáj? Igazán nem sebeztek meg egyebütt? Csak a karodon?

- Csak ott, csak ott, ne félj. Majd te meggyógyítod.

Hirtelen elkomorodott Csala Mózes.

- Ha időt enged rá a tatár.

- Felmegyünk az almási barlangba. Az édesanyámhoz.

- Látod, látod, nem is lett volna szabad elszakadnod tőle.

- Jól volt ez így.

- Mert most én volnék megsebesítve úgy-e? Leány, mit tettél érettem!

- Semmit. Csak féltettem az életedet. A te életed nemcsak az enyém. Most hamuban volna az egész falu, ha te nem lelkesítetted a férfiakat.

Igy értek haza, míg köröttük ujjongott a nép. Tatárok holtteste borította az utcát, az utca mellékét s a székelők közül alig néhány áldozott az életével. Sebesült az volt szám nélkül. De ki törődött a sebjével, mikor egy gyöngy leány sem törődik azzal?

Nem győzték csodálni, hogy Csala Mózes, ki mind elől hadakozott, mintha csak kereste volna a halált, egyetlen sebet sem kapott.

- Egyet kaptam volna, s azt is elvette tőlem Anna, tréfált Csala Mózes. De visszaveszem tőled.

- Nem adom, kötekedett Anna. Becsületes szerzeményem. Büszke leszek rá, a míg élek.

Hát a seb nem volt veszedelmes, de már arra senki sem gondolt az első pillanatban, hogy ennek a sebnak mi következése lesz. Hogy az öreg Rapsán addig meg nem nyugszik, míg fia halálát meg nem torolja, abban bizonyosak voltak mindnyájan. Előbb-utóbb szerét-módját ejti, hogy meglepje a falut, de akkor óvatosabb, elővigyázóbb lesz majd.

Csala Mózes, bekötözvén mátkája sebet, gondolatokba merülve ült az ágy mellett, majd fölkelt s nyugtalanul járt-kelt a szobában.

- Mit gondolkozol? kérdezte a leány.

- Azon, hogy te nem maradhatsz a faluban. Minden pillanatban visszajöhet Rapsán, talán még nagyobb erővel. Nekem ott kell lennem a nép élén, különben szerte szélednek s mind elhúzódnak a barlangba. De hogy hagyjalak itt téged?

- Csakugyan nincs más mód, szólt a leány szomorúan, föl kell mennem a barlangba. Keserves élet lesz az! Sohasem féltettem úgy az életedet, mint most. Megölted a Rapsán fiát; meglásd, nem nyugszik, míg élve vagy halva téged kézre nem kerít.

- Tudom, tudom. De én sem dugom ölbe a kezemet, ne félj! Ej! Ha akkor közre nem fognak, most nem kellene tartanunk Rapsántól.

- Ne káromold az Istent, feddette meg szelíden Anna. Mert istenkáromlás az ilyen beszéd. Ha közre nem fognak, neki még a bizonyos halálnak. Eredj, nyergeld fel a lovakat. Menjünk.

Gyermekként engedelmeskedett az ifjú s pár percz múlva már felnyergelve állott három ló. A harmadik az öreg Csalának.

Ám a hogy elindultak az utcán, minden háztól kijöttek az emberek, s egytől-egyig hozzájuk csatlakoztak. Hiába mondta Csala Mózes, hogy csak felviszik Annát a barlangba, estére visszajön apjával együtt, a nem könnyen hívő székelyek hitetlenül rázták a fejüket.

- Már ecsém uram, mondotta egy öreg székely, hogy elmégy, azt látom. Az már bizonyos. De hogy vissza is jössz-e, ez már nem bizonyos. Ezt csak akkor hinném, ha látnám. Jertek, atyafiak tik is. Vezér nélkül nem maradunk.

- Hát jöjjenek, boszankodott Mózes. Majd visszajövünk estére. Nem is fogunk botorkázni a setétségben, mert addig felgyújtják a falut a tatárok.

- Nem jönnek erre azok mostanában, bizakodtak az atyafiak.

Csala Mózes látta, hogy itt hiába minden beszéd, minden okoskodás. Többet nem is szólt, csendesen koczogott elől, hátra sem tekintve. Vargyas patak völgye mind szébb-szébb szorult, már a falut nem is látták. Két oldalt óriás mészkőhegyek láncolata húzódott, néhol már szinte összeértek fent a szemközt meredő sziklahegyek, alig láttak egy-egy tenyérsínyt Isten szabad egéből. Ott magas kőrakások torlódnak össze a szűk völgyben s a patak hol eltűnt e kőtorlaszok alatt, hol szilajul csörtetett elő. A gyermekek, kik először jártak erre, nem akartak hinni szemöknek, mikor ama hegy tövébe értek, melynek aljából rohan ki a patak.

- Lássátok, mondták az öregek, ez a patak fennebb szalad a hegy alá, ott folyik alatta s itt meg kiszalad.

Nem akarták hinni, míg aztán saját szemökkel nem látták a hegyben eltűnni a patakot. De vajjon ugyanez a patak foly-e ki alább? kételkedtek még mindig.

Igy értek a barlang aljába, melynek óriási szája a hegy oldalából mogorván ásított le a patakba. Pedig most nem is volt oly nagy ez a szája, mint a mekkorának teremtetten az Isten. Egész hosszában kőfalat építettek s a barlang-szájnak csak a felső felét hagyták nyitva, hogy friss levegő áradjon be, no meg, hogy a fal lőréssein lövöldözhesse az ellenségre, ha odáig vetemednék vakmerőségében, hogy a barlangot is megostromolja.

Hej, édes Istenem, volt öröm, mikor az asszonynépek, a gyermekek megpillantották a közeledő férfiakat. Mindenki várt valakit nagy szorongások közt: az egyik az apját, a másik a fiát, a harmadik a testvérét vagy atyafiát. Milyen boldog volt az, ki újra ölelhette a hozzátartozókat! Ha sebesülten jöttek is, csak hogy jöttek. Bezzeg fölvetették a - konyhát. Szerteszét a barlang rengeteg nagy üregeiben mindenütt pattogott a tűz, sült, főtt az étel. Egy-egy szögletben csendesen kérődzve álldogáltak a tehenek. Nosza, fejték a tejet. De jól esik majd az puliszkával! Mind beszéltek egyszerre, ahányan voltak. Végehossza nem volt a kérdezősködésnek. Hányan voltak a tatárok? Hát a székelyek? Hányan estek el? Vajjon vissza jönnek-e még? Különösen Anna nem győzött felelni a kérdésekre. Férfikalapot nyomtak a fejébe. Azt mondták: az illet meg ilyen vitéz leányt.

Körbe jártak a kulacsok, mert mind az első barlangban verődtek össze, kölcsönösen kínálták egymást a maguk ételéből, italából. Arra nem is gondoltak, hogy vissza is kell még menni a faluba. Erre csak Csala Mózes gondolt. Ő ivott a legkevesebbet. Erősen vigyázott arra, hogy józan maradjon. Mikor aztán megelégtelte a lakmározást, felállott és mondá:

- Atyafiak, kiörvendeztük magunkat, most már induljunk vissza.

Alig fejezte be szavait, a hány anya s gyermek volt, mind keserves óbégatásba tört ki. Mind beszéltek egyszerre:

- Minek mennének? Innét egy tapodtat sem! Elég volt a hadakozásból egyszer. Ha felgyújtják a falut, újra építjük tavasszal. Itt jól lehet telelni. Tavaszig megélünk abból, amit elhoztunk.

Néhányan a férfiak közül felszedelőzködtek, de ezekbe sírva csimpajkodtak az asszonyok meg a gyermekek. A legtöbb nem is készülődött: igazat adtak az asszonyoknak.

V.

Csala Mózes dúlt-fúlt szörnyű haragjában. Láta, hogy tíz férfi sem akad, a ki őt kövesse.

- Csöndesülj, szólt szelíden Anna. Maradj itt te is. Te egyedül nem védheted meg az egész falut. Meglásd, hogy itt is nagy szükség lesz reád. Talán még nagyobb, mintha az üres házakat védenéd.

- Annának igaza van, mondta az öreg Csala is. A tatárok, ha látják, hogy nincs mit rabolniok, tovább mennek. Ha felgyújtják a házakat, újakat építünk Isten segedelmével.

Lassanként lecsöndesült háborgó lelke, de azért nem volt megnyugvása, mindegyre leszaladott a völgybe, ott meg fölmászott egy magában álló sziklatoronyra, onnét nézett körül: vajjon nem közelednek-e a tatárok. El is nevezték ezt a tornyot Csala tornyának. Ma is úgy hívja a nép.

Mikor leszállott az est, s a barlang lakói a tűz köré telepedve mesemondással üzték a lelkekre nehezedő gondot, Csala Mózes újra eltűnt, nem hagyta nyugodni balsejtése. Hallani vélte az öreg Rapsán szörnyű átkozódását. Szinte látta a fiáért síró, dühöngő apát, a mint boszútól lihegve szedi össze szétvert seregét. Lehetetlennek hitte, hogy egy éjszakát is elmulasztson a nélkül, hogy ne próbálja megtorolni fia halálát.

Sajtése nem csalt. Fölmászván a torony tetejére, valóságos lángtengert látott úszni a falu felől, föl az erdőbe, elterülve a szűk völgy felett.

- Ég a falu! kiáltott Csala Mózes s hangja rémesen verődött vissza a barlang felől.

De az ő kiáltását senkisémet hallotta. Sokáig ott állott egy helyben mozdulatlanul. Szeméből megeredt a könny: a tehetetlen düh könnye. Lám, ha hallgatnak az ő szavára, most nem lenne hamuvá sok száz hajlék. Most már elvonulhatnak a tatárok, még sem hagyhatják el a barlangot tavaszig. Itt kell vesztegelniök. Szívébe nyilallott a rémes látomány, nem volt ereje tovább nézni szülőfalujának pusztulását: leszállott a toronyról. A barlangba érve komoran, szótlanul ült le a többiek közé.

- Megint kint jártál? kérdezték.

- Kint.

- Vettél-e észre valamit?

Fásultan mondotta:

- Ég a falu.

De már erre mind talpra ugrottak. Most, hogy valósággá lett, a mibe már bele is nyugodtak volt, mind sírtak, zokogtak. A férfiak keserű szemrehányással illették az asszonyokat.

- Lássátok, lássátok, mért nem engedtetek haza!

Mindenkinek megelevenedett lelkében a saját házának képe. A mohos zsindelytető arany-cseréppé vált s a falu a maga egészében tündérvárossá lett.

- Soha, soha sem lesz többet ilyen szép házam! kesergett ez is, az is. Még az is, kinek düledező viskója volt.

Mind sírtak, mind keseregtek, csak Csala Mózes nem. Ő már elsírta könnyeit a torony tetején.

Most mind a hányan voltak, még az asszonyok is, készek lettek volna haza indulni, szembe szállni a gyujtogató csordával. Hátha még meglehet menteni valamit. Készülődtek is komolyan.

Akkor aztán megszólalt Csala Mózes is.

- Ha eddig nem mentek, most már jobb lesz itt maradni, atyafiak. Különösen az asszonyok meg se mozduljanak. A tatárok bizonyosan útban vannak errefelé. Tudják ők, hogy hol kereszenek.

Erre aztán mind megállottak. Azt határozták, hogy Csala Mózes vezetése mellett vagy százan leindulnak a völgyön széttekinteni, hadd lám, csakugyan jön-e a tatár.

Akartak többen is menni, de Csala maga válogatott össze száz férfit. Azokkal aztán elindult. A hold már rég feljött, de ő nekik nem világított. Valahol, hegyek közt andalgott s ők tapogatózva tették meg az utat addig, míg a völgy tágulni nem kezdett. Ott már világított a hold. És világított az égő falu tűzének az égre verődött fényessége. De szomorú fényesség volt ez! Minden fénysugár egy-egy elhamvadott házat jelentett.

Tovább nem is haladhattak. Lovak dobogása, nyerítése verte föl az erdő csöndjét: semmi kétség abban, hogy jönnek a tatárok.

- Álljatok meg, intett Csala Mózes. A tatárok nagy erővel jönnek, oktalanság volna itt szembe szállanunk velök. Szép csendesen húzódjunk vissza a barlang felé. Meg akarnak lepni a barlangban. Előzzük meg: lepjük meg mi őket. A mint megérkeznek a barlang aljába, golyóbist nekik! A kinek nincs puskája, jó annak a kő is. Golyó- s közáporral fogadjuk.

Úgy a mint jöttek, visszabaktattak a köves patakon, fel egyenest a barlangba, ott talpra állítottak minden férfit, mind, a hányan a barlang nyílásához fértek, sorba állottak, ki puskával, ki kővel.

Egyszerre csak halk suttogás hallatszott fel a mélységből. Lassan, óvatosan jöttek a tatárok kettesével, hármassal. A lovakat, úgy látszik, elhagyták alant a völgyben, gyalogszerrel tették meg az utat a hegyek közt. Egy fél óra multán vagy ötszáz főnyi csapat verődött össze a barlang aljában. Most már itt volt a döntő pillanat. Iszonyú kő- és golyózápor fogadta a gyanutlanul ólálkodó tatárokat. Fejüket vesztve, hanyathomlok, rettentő ordítózással rohantak vissza, egymás testén bukdácsolva át. Csak egy ember állt a helyében, ez utolsónak maradt: az öreg Rapsán. Felkiabált, öklével fenyegetőzve:

- Megállj, Csala! Kétszer megcsúfoltál, fiamat megölted, jaj neked! Éhen döglötök itt, mint a kutyák!

Ez már tiszta beszéd volt. Nagyon is tiszta. Nem titkolta a szándékát: kiéhezteti a népet. Addig nem mozdul megmaradt seregével, míg vagy meg nem adják magukat, vagy éhen nem pusztulnak.

Másnap már lehetett is látni, hogy a tatárok megszállták a hegyeket köröskörül. Halál fia volt, a ki a barlangból kimozdult. A barlangon felül és alul mindenütt megszállva a szűk völgy, semerre nincs menekvés.

- Most már csakugyan itt töltjük a telet. Talán a tavaszt is, mondotta Csala Mózes. Minden ember takarékosan éljen.

Számba vették, kinek mije van. S kitűnt, hogy sok minden ott maradt a faluban. A tatárok nyugodalmasan kivárhatják a telet. Aztán ha elfogy az élelmők, ők elkalandozhatnak más

vidékre, rabolnak, míg ők innét nem mozdulhatnak ki. Voltak, kik azt állították, hogy van a barlangnak egy titkos útja, melyen át lehet menni Csíkmegyébe. De ez csak olyan szóhagyomány volt. Mese. Hiába kutattak, annak a titkos útnak nem akadtak a nyomára. Nem, mivel-hogy csak a mesében volt meg az az út.

Hát csak takarékosan kell élni. Egy nap egyszer enni, akkor sem sokat. Aki nem dolgozik, ne is egyék. Ezzel vigasztalták magukat. S ők csakugyan nem dolgoztak. Tétlenül heverték, néha kitekintettek a barlang száján s mindig csalódottan tértek vissza: az átelleni hegy tetején vígan lobogtak a tűzök s sátraik alatt a tatárok kinevették a csípős hideg szelet, a csikorgó hideget.

Igy mult el a tél, mely szokatlanul hosszú volt s a tatárok még mindig nem mozdultak. Az élelmi szerek pedig aggasztó módon fogytak. Már némely családnak egyszer sem jutott napjában: sorra koldulták a többiek. Hát bizony adtak a míg volt, a mi keveset adhattak, de mire kitavaszkodott, az egész barlangban nem volt egy maroknyi lisztnél több.

Ezt a maroknyi lisztet Máthé Anna tartogatta. Rejtve, titokban. Nagy terve volt ezzel neki.

Bekövetkeztek a legszörnyűsegebb napok. Férfiak, asszonyok, gyermekek erőtlenül heverték a nyirkos földön. Egy gyermek meg is halt. A sok éhezés ölte meg. Szegény, hogy kérte: anyám, adjon kenyeret! Az anyának pedig majd megszakadt a szíve, mikor felhányt minden czókmókot, hogy bár egy morzsát találna valahol, mit a jobb időkben hullattak el s nem talált csak egy morzsát sem.

- Ez csúf halál, mondotta Csala Mózes. Én így nem halok meg.

- Én sem, mondotta Anna. Veled megyek, veled halok. De várj még, hadd tegyek próbát.

- Miféle próbát?

Anna elmosolyodott, aztán hirtelen elfordult, valamit kotorászott egy faedényben.

- Nézd, liszt!

- Ettől ugyan meghalhatunk, mondta az ifjú.

- Nem, ez ment meg minket.

Oda szaladt a tűzhely mellé, egy nagy halom hamut sepett össze, azt a liszttel együtt a teknőbe öntötte, vízzel összekavarta, meggyúrta.

- Mi lesz ebből?

- Kenyér.

Az is lett abból. De akkora, a mekkorát még emberi szem nem látott.

Mikor ez az óriás kenyér megsült, mondta Anna:

- Adj egy jó hosszú karót.

Hiszen az volt.

Ezt a karót a leány beledöfte a kenyérbe. Föl akarta emelni, de nem bírta.

- Gyere, segélj, vigyük a barlang szájához.

Oda vitték. És kitűzték mint valami lobogót. Néhányszor meg is kerengették a levegőben, hadd lássák jól a tatárok.

Azok látták is.

Rapsánt majd fölvetette a méreg, mikor az óriási kenyeret megpillantotta. És ez a kenyér ott is maradt kitűzve nap-nap után: nem volt rá szükség.

A kenyér ott maradt, de nem maradtak ott a tatárok. Egyszer csak elaludtak a tüzek. És nem gyúltak ki újra. Pedig hűvös éjszakák voltak.

- Elmentek, el, örvendeztek az éhségtől elsanyargatott emberek.

- Én most sem hiszek nekik, mondotta Csala.

Fölmászott a szikla-toronyra, onnét nézett szét. Közelben, távolban nyoma sem volt a tatárnak. A kiket nem tudott elűzni vitéz férfiak vitézsége, *elűzte egy fiatal leány eszessége*.

Husvét ünnepén tele volt a templom. Most már az asszonyok széke sem volt üres. Az első széken ült Máthé Anna. Szemközt a férfiak székében szintén legelől Csala Mózes. Aztán kiállottak szépen az Ur asztalához. És elébök állott az öreg tiszteletes. Könyes szemmel mondott áldást az ifjú párra. Köny csillogott most minden szemben. De ez már az öröm, a hála könye volt.

Örömnék, hálának könye mind azt a szép fiatal párt illette, melyhez hasonlatos szép és derék nem volt soha - mondják ma is a késő ivadékok - s nem is lesz soha!

Rab Biró Gábor

Járván, kelvén a Székelyföldön, az én szűkebb hazámban, minden hajításra belebotlok egy-egy göröngybe, melyhez több száz esztendő's történetek emléke tapad. Történetek hősökkel, akikről nem emlékezik a nagy história, daliák, akiknek emléke a mesemondók ajkán s fakult, együgyü irásokban maradt meg. Im, elémbé áll sarkig érő hajával Rab Biró Gábor, a Rab Biró István uram fia, kiről Csaja vitéz históriájában már volt röpke emlékeztésem.

Öt teljes esztendeig volt tatárok rabja Biró István uram, azért adták a homoród-szentmártoni székelyek rá a Rab előnevet. Látni vélem, amint ül magas széken, melyről lelóg a lába, Rab Biró Gábor s háta mögött áll özvegy édes anyja, gyöngéden, szeretettel fésülvén a sarkig érő haját. Az arcza is olyan volt, mint egy leányé. Szelid, merengő.

Mosolyogva mondja az öreg asszony:

- Te igazán Isten csudája vagy, fiam. Miért is nem születnél leánynak?

S megsimogatván a selyemfürtöket, felsóhajt:

- Ó bárcsak annak születnél volna. Nem volna annyi bűm s bánatom miattad...

Szeliden visszaszól a fiu:

- Mivel busítlak, édes anyám?

- Nem te busítasz, édes fiam, hanem a tatár. Meglásd, minket sem kerülnek el...

Mondta a fiu s arcza, szeme lángban égett:

- Ne is kerüljenek!

- Látod, látod, kesergett az özvegy asszony, jobb lett volna, ha ott maradsz a császár udvarában. Sámuel bátyád de szép leveleket ír onnét... Nagy uri dámák becézik... s te szebb vagy Sámuelnél!

A fiu visszahajolt, elkapta édes anyja kezét s forró csókot lehelt rá:

- Nagy uri dámák becéztetésénél többet ér egy szavad, egy mosolygásod, édes jó anyám.

S nevetve tette hozzá:

- És ki fésülné a hajamat a császár udvarában?

- Ó te hizelkedő, te. S ha én meghalok?

- Ne beszéljünk arról, édes anyám!

- Jó, jó... lesz, a ki felváltson... Gyerőffi Katának is volt része abban, hogy megszöktél az udvarból. Hiába tagadod, hiába!

Az ifju leányos arcza biborvörös lett. Dadogva mondta:

- Minek tagadnám, édes anyámasszony!

- Így ni, összefontam a haját, urfi. Mehet Gyerőffi Katához.

Az ifju leszállt a székről s elmélázva nézett ki az ablakon. Egy hajításnyira állt kastélyuktól a templom-kastély, mogorva fekete falaival, a várfal fokán egykedvűen járt föl s alá egy székely katona. Még Rákóczy György fejedelem adta volt a homoród-szentmártoniaknak azt a privilégiumot, hogy egy nemes (primor) és öt gyalog székely (prixidarius) béke idején is

otthon maradjon a templom-kastély őrizetére. Ha jött az ellenség, ide menekült a vidék népe. A primori rendből Rab Biró Gábor volt a soros.

Hosszan, sokáig nézte a várfokát, melyen már esztendőök óta unatkozva lődörögnek a székely gyalogosok. Bántotta, hogy az egész országban csatangol a tatár, csak Szent-Márton felé nem vetődik el. Szerette volna megmutatni, hogy nem anyámasszony katonája. Szégyelte, hogy itthon teng-leng, míg jött a hír erről is, arról is: üti a magyar a törököt, maholnap magja sem marad a magyar hazában.

Akkor már a töröknek csakugyan kifelé állott a szekere rúdja. Lelke ott volt egészen a várfokán, a mint üzi-veri vissza a tatárt s fenn a templom tornyának ablakából lenéz rá Gyerőffi Kata s bár nem látja a szép leányzót, delejes erő pezseg, zsibolyog karjaiban: annak a két fekete szemnek a varázsa az.

- Csak jőne, jőne már a tatár!

Nem kellett hívni, jött az magától. Mint a hirtelen támadó égiháboru, kerekedett nehéz fekete porfelleg a szentpáli határon s ide zúgott a menekülő emberek lármája, asszonyok jajgatása, gyerekek sirása.

- Anyám, édes anyám, nézz oda! jön a tatár!

Ujjongott, mint egy gyermek, kinek a rég esdett játékszert végre a kezébe adták.

Rab Biró Istvánné rémülettel vegyes botránkozással csapta össze a kezét.

- Fiam, édes fiam! Te örülsz a tatárnak!

- Siessen, édes anyám!

Megragadta anyja kezét, s futva mentek át a templomkastélyba, közben fellármázva a falu népét.

- Talpra, székely, talpra!

A következő pillanatban tenger nép verődött össze a templom-kastély udvarán. Szent-Pál, Lokod, Abásfalva, Gyepes, Kénos, Keményfalva népe mind ide gyült: alig fértek az udvaron.

Mindenki ott volt, csak egy nem, kit első keresett a tömegben Rab Biró Gábor. Fölszaladt a bástya fokára, tágra nyitott szemmel meredt a messzeségbe s sebzett vadként ordított fel:

- Ég a szentpáli kastély!

A Gyerőffi János kastélya. Vérvörös volt az ég Szentpál fölött s hallani vélte Gyerőffi Kata szívtépő kiáltását:

- Gábor! Gábor! Segíts!

S hallotta, valósággal hallotta a tatár csapat diadalmas ordítását. A füstgomolyagból már ki is vált a félhold, éktelen ordítással vágatott Szent-Márton felé a tatár. Szörnyü sejtelem markolt a szívébe. Lekialtott az udvarra:

- Láttátok-e Gyerőffi Katát?

A szentpáliak remegve bujtak össze, nem volt aki feleljen.

- Elrabolták? Megölték?

E pillanatban már lent is volt az udvaron. Mellen ragadott egy szentpáli embert, megrázta kegyetlenül.

- Mi történt!?

- Ó uram, ne kérdezd. Szörnyű azt kimondani. Gyerőffi uramat fölkonczolták. A kisasszony megölte magát, hogy tatár kezére ne kerüljön.

- Utánam! - ordított Rab Biró Gábor.

Az anyja rémült sikoltással állotta útját.

- Fiam, fiam! Ne vedd el életedet oktanul!

A leányarczu Rab Biró Gábor indulatosan bontakozott ki anyja karjaiból.

- Ereszsz, anyám!

De az első lépésnél visszatántorodott. Hosszu haja belegabalyodott az édesanyja öltönyébe.

- Látod, az Isten akarátja ez! Maradj! Maradj, édes szép haju fiam!

Rab Biró Gábor nem hallotta édesanyja szavát. Vastag haj tincs árán szakadt le az édes anyai kebelről, lóra kapott s esze nélkül vágatott ki a szentpáli rétre. Utána a férfiak, ki gyalog, ki lóháton.

Rab Biró Istvánné kezét tördelve szaladott fel a vár fokára, bódult elmével szaladgált föl s alá, s alant a nép ijedten suttozta: ó Istenem, a nagyasszony megháborodott elméjében! Mert azok csudálatos beszédek is voltak, a mit a nagyasszonytól hallottak. Fel-felkiáltott az égre: Ó jaj, miért nem vágtam le a haját! Ó, jaj, ez lesz a veszedelme! Hányszor gondoltam erre? Hányszor akartam levágni és fájt a szívemnek! Olyan szép volt, olyan puha, szívemnek, szememnek gyönyörűsége! Gábor, Gábor! jere vissza!

De Rab Biró Gábor nem hallja anyjának gyötrelmes, önvádoló szavait. Im, már össze is csapott a tatárral. Hosszu haja leng, lobog a szélben, mint egy zászló, vélnéd, hogy fergeteg támad a nyomán. Hull a tatár körülötte, mint a kéve. Minden csapást egy élet fizet meg. Hiszen ha száz tatár nem jutna egy székelre. Rab Biró Gábor már a földön vagdalkozik: leszurták a lovát. Mind beljebb, beljebb szorítják Homoród vize mellé.

- Vége! vége! jajong Rab Biró Istvánné.

Im, már a Homoród vize mellé szorult. Háta mögött fűzfák, cserbokrok, szederindák. Haja meg-megakad a szederindákban, most bele akar ugorni a Homoród vizébe, látszik a vár fokáról kínos vergelődése... Az a szép selyemhaj belegabalyodott a szederindába. Fogoly lett, mint egy légy a pók hálójában. Még egyszer suhint kardjával s aztán hátrahanyatlík. Megtört szemei a várra tekintnek s az utolsó, mit lát: égre kulcsolt kezekkel esik össze édes anyja... Egyszerre halt meg anya és fia. Nem látja Rab Biró Istvánné, amint halott fiát, selyem hajába takargatva hozzák be sebekből vérző szomorú emberek. Nem hallja a homoródvidéki leányok bús halotti énekét, kik jajszóval siratják, virágokkal borítják a leányarczu vitéz tetemét. Nem látja a zászlót, melyet sirja fölé tűznek, ráhimezven kedvesen idétlen betűkkel:

ITT NYUGSZIK NEMZETES BIRÓ GÁBOR URAMNAK
VIRÁGZÓ ÉLETÉNEK 23. ESZTENDŐS KORÁBAN,
TATÁROK FEGYVERÉTŐL SOK SEBEI UTÁN VITÉZI
MÓDON ELHERVADOTT TESTE 8 8-BRIS 1691.

...Igy volt, vége volt, igaz volt.